

КОНЦЕПЦІЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ

Грігорова Г.Л.

*аспірантка кафедри теорії держави
і права Національного університету
«Одеська юридична академія»*

УДК 343.224.1

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню інституту ювенальної відповідальності у загальнотеоретичній конструкції юридичної відповідальності, виділенню та дослідженню його форм.

***Ключові слова:** юридична відповідальність, ювенальна відповідальність, позитивна відповідальність, неповнолітній, ювенальна делінквентність, ювенальна юстиція.*

Статья посвящена теоретическому обоснованию института ювенальной ответственности в общетеоретической конструкции юридической ответственности, выделению и исследованию его видов.

***Ключевые слова:** юридическая ответственность, ювенальная ответственность, позитивная ответственность, несовершеннолетний, ювенальная делинквентность, ювенальная юстиция.*

Article is devoted to theoretical substantiation of the institute of juvenile responsibility in the theoretical construction of legal responsibility, extracting and researching its forms.

***Key words:** juridical responsibility, juvenile responsibility, positive responsibility, underage, juvenile delinquency, juvenile justice.*

Вступ. Питання визначення критеріїв розмежування юридичної відповідальності дотепер залишається дискусійним. У процесі активного нормотворення, запозичення національним правом норм міжнародного права та формування комплексних галузей права для регулювання постійного розширюваного кола суспільних відносин необхідним убачається

запровадження нових підходів до формування концепції юридичної відповідальності. Визнання особливого статусу дитини у правовому полі держави зобов'язує до формування специфічного регулювання юридичної відповідальності неповнолітніх суб'єктів права. Ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини та подальше розширення правового регулювання ювенальних відносин, що дало змогу говорити про появу галузі ювенального права у системі права України, поставили питання про необхідність виділення ювенальної відповідальності як одного його компонентів.

Дослідженням особливостей відповідальності неповнолітніх займалися вітчизняні та російські вчені серед яких: В.В. Бурдін, Т.О. Гончар, О.В. Горбач, С. М. Зеленський, О.Ф. Ковітіді, Л. М. Карнозова, Ю. І. Ковальчук, Н.М. Крестовська, Е.Б. Мельникова, О.І. Немченко, Ю.Є. Пудовочкін. Проте дослідження даного питання проводиться зазвичай у галузевому аспекті, без формування чіткої теоретичної концепції та визначення концептуальних понять.

Постановка завдання. Метою написання статті стало теоретичне обґрунтування самостійності інституту ювенальної відповідальності у системі юридичної відповідальності. Таке обґрунтування проводиться із виділенням даного інституту як комплексного та виокремлення його специфічних рис.

Результати дослідження. У процесі дослідження юридичної відповідальності як системоутворюючого елементу системи права, актуальним постає питання виділення критеріїв класифікації видів юридичної відповідальності.

Класично виділення окремих видів відповідальності проводиться лише у рамках профілюючих галузей права. Критикуючи основу такої класифікації О.Е. Лейст зазначає, що «цей поділ не збігається з галузевою структурою права вже через те, що видів відповідальності менше, ніж галузей права, при тому, що за порушення норм права різних галузей може застосовуватися

відповідальність одного і того ж виду. Галузева класифікація не пояснює також, чому в межах однієї галузі права можуть існувати різні види відповідальності і, навпаки, нормами різних галузей права регулюється застосування одного виду відповідальності» [1, с. 128]. Частково погоджуючись із такою позицією, автор статті критично ставиться до запропонованого поділу О.Е. Лейстом відповідальності на карну та правовідновлюючу, адже такий підхід майже ототожнив відповідальність та санкцію, що суттєво звужує теоретичну конструкцію інституту юридичної відповідальності.

Процес демократизації національного законодавства та імплементації європейським правових концепцій неодмінно приводить до розширення поля правового дослідження та формування нових галузей права.

Незважаючи на відсутність у науковій спільноті єдиної позиції щодо місця ювенального права у сучасній системі права України, незаперечним залишається факт динамічного розвитку законодавства, що регулює правове місце дитини у суспільстві, а отже потребує теоретико-правової конкретизації. Коло суспільних відносин за участю дитини регламентується нормами права різної галузевої приналежності, що дає змогу стверджувати про комплексний характер ювенального права. Як вказує С.С.Алексєєв, «комплексні утворення реально відокремлюються не стільки через те, що існують самостійні нормативні акти, як через те, що за допомогою цих актів відбулося певне узгодження норм, вироблено деякі спільні положення і засоби регулювання, нормативний матеріал об'єднаний нормативними узагальненнями» [2, с.28]. Також він зазначає, що первинним кроком у формуванні комплексних галузей права є прийняття нових законодавчих актів, які у результаті компонування нормативного матеріалу в середині самих нормативних актів, що може впливати на структуру права [3].

Виходячи із багатоаспектності предмету ювенального права слід погодитись із визначенням ювенального права, що надає Н.М. Крестовська «це комплексна галузь українського права, яка є ціннісно орієнтованою

системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини, шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей і регулювання відносин, одним із учасником (безпосереднім або через представника) яких є дитина» [4, с. 163-164].

Враховуючи специфіку суспільних відносин, що входять до сфери ювенального права, виділення ювенальної відповідальності має носити систематизуючий характер.

Переважає більшість вітчизняних вчених до ознак юридичної відповідальності відносять такі: наявність правової норми, що регулює вид юридичної відповідальності; застосування державного примусу; наявність процесуальної форми реалізації; результат – настання негативних правових наслідків для особи, що притягується до відповідальності. Зазначимо, що такі характеристики необґрунтовано звужують юридичну відповідальність лише до її негативного аспекту.

Р. Л. Хачатуров та Д. А. Липинський розглядаючи класифікацію юридичної відповідальності у залежності від галузевої приналежності визначають критерії, що дають можливість виділити юридичну відповідальність у рамках певної галузі права, зокрема: наявність кодифікованого нормативно-правового акту, що передбачає настання юридичної відповідальності; особливості її процесуальної реалізації; наявність самостійного правопорушення (із власною природою об'єкта правопорушення); вид несприятливих наслідків діяння, що встановлюються державою [5, с.642]. Саме таким критеріям відповідають види юридичної відповідальності, що сформувались у рамках профілюючих галузей права, але зважаючи на комплексність предмету правового регулювання ювенального права застосування аналогічних критеріїв при формуванні концепції ювенальної відповідальності вбачається не доречним. Так, зокрема, норми ювенального права наявні як у нормативно-правових актах, що

регулюють виключно відносини, одним із суб'єктів яких є дитина (Закон України «Про відпочинок та оздоровлення дітей»), так у і галузевих законодавчих актах (наприклад, норма ЦК України щодо часткової та неповної цивільної дієздатності). Об'єднання ювенальних норм у єдиний кодифікований акт може призвести до його юридичної громіздкості, адже регулювання ювенальних відносин має охоплювати головні сфери соціального буття дітей.

У контексті досліджуваного питання заслуговує на увагу позиція А.І. Петеліна який, своєю чергою, класифікує відповідальність не тільки за галузевою, а й з за суб'єктною ознакою, класифікуючим критерієм визначивши при цьому особливості делінкветних груп [6, с.31] Схожої точки зору дотримуються автори академічного курсу з теорії держави і права [7, с. 502-503], що до характеристик юридичної відповідальності включають обов'язкову наявність суб'єкта, стосовно якого юридична відповідальність реалізується як у каральному, так і виховному аспекті, це надає змогу говорити про цілеспрямований та конкретний характер юридичної відповідальності.[8, с. 63]

М.В. Витрук, досліджуючи комплексні та міжгалузеві інститути, визначає можливість виділення у рамках функціональних зв'язків між галузями права комплексних інститутів юридичної відповідальності. Так, автор стверджує, що «комплексний характер міжгалузевих інститутів юридичної відповідальності полягає в наявності загальних цілей, функцій, принципів, видів юридичної відповідальності, загальних заходів, що складають їх зміст, незалежно від галузевого предмета регулювання ...» [9, с.91]. Повністю погоджуючись із позицією автора, зазначимо що нормативне регулювання інституту ювенальної відповідальності дотичне до більшості галузей права, що включають до своєї структури галузеву відповідальність. Так, особливості процесуальної реалізації відповідальності щодо неповнолітніх встановлена Главою 38 КПК «Кримінальне провадження щодо

неповнолітніх», ст. 222, 1179, 1181, 1182 ЦК України, ст. 13, 24-1 КпАП України тощо.

При виділенні ювенальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності визначальним та об'єднуючим критерієм усіх норм, що входять в сферу її регулювання, є суб'єктний фактор. Він має визначальний характер для всіх ювенально-правових відносин, ювенального права та ювенальної відповідальності як одного із факторів його самостійності. Специфіка суб'єктного складу ювенально-правових відносин полягає в тому, що одним з їх учасників (прямо або опосередковано — через своїх законних представників) виступає дитина, яка має унікальну правосуб'єктність (повну правоздатність у поєднанні з частковою або неповною дієздатністю та спеціальною деліктоздатністю), зумовлену процесами фізіологічного дорослішання та соціалізації дитини [10, с. 37].

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй з відправи правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») термін «неповнолітній» з самого початку використовують у контексті такої дитини чи підлітка, яка притягується до відповідальності у формі, відмінній від відповідальності для повнолітньої особи [11].

Виділення інституту ювенальної відповідальності надасть можливості вивести визначального суб'єкта ювенальних правовідносин – дитину, на окремий рівень у правовідносинах та встановити специфічний механізм притягнення таких суб'єктів до відповідальності. Так, згідно концептуальних положень українського законодавства, що були розроблені протягом останнього десятиріччя правосуддя у справах неповнолітніх має передовсім носити відновний характер, сприяти усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої вчинки та впроваджувати заходи щодо відновлення порушених стосунків та відшкодуванню завданої шкоди [12, 13].

Досліджуючи концепцію ювенальної відповідальності автор статті погоджується із позицією Д.А. Липинського щодо необхідності виділення позитивного та негативного типу відповідальності у структурі юридичної

відповідальності. Автор доцільно зазначає, що зведення юридичної відповідальності лише до негативної, суттєво звужує її соціальне значення та зводить останню лише до кари [14, с.9].

Розглядаючи природу позитивної відповідальності у цілому слід погодитися із твердженням М.Г. Матузова, який вважає, що підставою позитивної юридичної відповідальності служить той факт, що людина є громадянином держави, перебуває з нею в особливих політико-правових відносинах, на неї поширюються всі її закони, правопорядок, яких вона зобов'язана дотримуватися, і держава може вимагати цього. Своєю чергою держава зобов'язується захищати своїх громадян, оберігати їх честь, гідність, здоров'я, життя, безпеку тощо. Іншими словами, позитивна відповідальність впливає з реального державно-правового статусу суб'єкта, його приналежності до цієї держави, політико-правового зв'язку з нею, взаємних зобов'язань [15, с.78].

Спираючись на вищевикладене доцільним є виокремлення двох форм ювенальної відповідальності:

- 1) Позитивна (перспективна) ювенальна відповідальність полягає у настанні позитивних правових наслідків, що виражаються у застосування з боку держави заходів схвалення чи заохочення за активну поведінку неповнолітніх із дотримання правових норм.

Необхідність виокремлення позитивної ювенальної відповідальності пов'язана із специфікою ювенально-правових відносин у цілому. Включення позитивної відповідальності у структуру ювенальної відповідальності, демонструє в першу чергу, її соціальний характер, адже формуючи концепцію будь-якого виду юридичної відповідальності, перш за все потрібно розглядати її як різновид соціальної відповідальності. Соціальна спрямованість ювенальної відповідальності виражається, у закріпленні другорядного характеру її карної функції, домінуючими аспектами є виховання та превенція делінквентної поведінки неповнолітніх.

2) Негативна (ретроспективна) ювенальна відповідальність знаходить своє відображення у державно-правовому примусі, що застосовується до неповнолітнього суб'єкта за порушення встановлених та охоронюваних державою норм. Фактичне вираження застосування до неповнолітнього норм ретроспективної відповідальності визначається у настанні для нього негативних правових наслідків матеріального чи особистого нематеріального характеру. Окремого дослідження потребують межі застосування до неповнолітнього відповідальності, що включає матеріальні санкції. Автор статті наголошує, що для реалізації превентивної та виховної функції ювенальної відповідальності вдосконалення потребують ювенально-правові норми трудового та цивільного законодавства, задля забезпечення реального та дієвого механізму притягнення неповнолітніх до майнової відповідальності.

Підсумовуючи вищевикладені положення пропонуємо наступне визначення *ювенальної відповідальності* – це комплексний інститут юридичної відповідальності, що виражається у настанні позитивних правових наслідків для неповнолітнього у разі його активної поведінки із дотримання правових приписів, що має своїм результатом застосування з боку держави заходів схвалення чи заохочення, а у разі порушення таких приписів – у застосуванні заходів державно-правового примусу, що виражаються в обов'язку неповнолітнього зазнати обмежень матеріальних чи особистих нематеріальних прав та мають на меті вплив виховного та превентивного характеру.

Висновок. Надання дитині специфічного правового статусу у правовідносинах є необхідним кроком у процесі становлення правової та соціальної держави. Такий процес не може бути обмежений лише встановленням прав та обов'язків неповнолітнього суб'єкта, а й закріплення відповідних гарантій. Виокремлення ювенальної відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності із комплексним характером

має гарантувати дотримання прав дитини встановлених нормами міжнародного та національного права.

Теоретичне обґрунтування ювенальної відповідальності має проводитись із обов'язковим виділенням у її структурі позитивного та негативного аспекту. Встановлення позитивної ювенальної відповідальності має стимулювати неповнолітніх до дотримання правових норм та тим самими попередити їх подальше входження до делінквентних груп.

Подальше формування концепції ювенальної відповідальності потребуватиме внесення змін до цивільного, кримінального, трудового та інших галузей законодавства для того щоб забезпечити дієвий механізм притягнення неповнолітніх до відповідальності у спосіб, що буде визначений специфікою самого суб'єкта такої відповідальності – дитини.

Список використаних джерел:

1. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. Теоретические проблемы / О.Э. Лейст. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 240 с.
2. Алексеев С. С. Структура советского права /С.С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1975. – 263 с.
3. Громова О. К вопросу о формировании комплексных отраслей права / О. Громова // Актуальные проблемы гражданского законодательства. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tstu.ru/education/elib/pdf/st/2007/gromova.pdf>
4. Крестовська Н. М. Ювенальне право України : генезис та сучасний стан: дис. на здобуття наук.ступ. доктора юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталя Миколаївна. – О., 2008. – 468 с.
5. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности : монография/ Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский– СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 950 с.

6. Петелин А. И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе Учебное пособие / А.И. Петелин– Омск: Изд-во Ом. ВШМ МВД СССР, 1976. – 120 с.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
8. Болсунова О.М. Аксіологія юридичної відповідальності/ О.М. Болсунова// Часопис Київського університету права. – 2010. – №2. – С. 62-65
9. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности / Н.В. Витрук. – М. : Норма., 2009. – 259 с.
10. Крестовська Н. Ювенальне право України: підстави виокремлення галузі/ Н. Крестовська // Право України. - 2008. - № 8. — С. 36-40.
11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), 29 листопада 1985р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211
12. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD49>
13. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24 травня 2011 року N 597/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>
14. Липинский Д. А. Позитивная юридическая ответственность: за и против (часть 1) / Д. А. Липинский // Право и политика. – 2005. – № 11. – С. 9-18.
15. Родионова Е. В. Юридическая ответственность как разновидность социальной ответственности: современные проблемы. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 152 с.